

Opponensi vélemény

Mohay Tamás *A csíksomlyói kegyhely és búcsújárás a 20. század második felében* című MTA doktori értekezéséről

Az értekezés tárgya

A jelen értekezés szerzője, Mohay Tamás 1985-ben kezdte meg és az új évezred első éveiben zárta le a csíksomlyói búcsúval és a kegyhellyel kapcsolatos intenzív terepkutatásának első szakaszát. Miközben az 1990-es években a foktól-fokra múlttá váló jelent vizsgálta, természetszerűen kezdett a kegyhely múltja iránt is érdeklődni, és ez az érdeklődés mind az ő saját tudományos életművében, mind a magyar vallási néprajzban jelentős tanulmányok sorát eredményezte. Az ezidőtájt – tehát a jelen értekezését megelőzően – általa feltárt történeti témák a következők: a csíksomlyói búcsú eredettörténete, a csodatörténetek hagyományozódása a 18-19. század fordulóján és később, a ferencesek moldvai kolduló körútjai, a búcsú körüli értelmezési viták a dualizmus idején, a búcsú vonzáskörének kiszélesedése a 20. században, a bukarestiek zarándoklatai, a laboriferek névsora és életútjuk alakulása stb. A kutató történeti érdeklődése végül egy igen jelentős kötetet eredményezett, amelyben Mohay Tamás 1949-ig tekintette át a csíksomlyói búcsú történetét. *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány* című kötete 2009-ben jelent meg, de ő maga már a megjelenés időpontjában is tisztában volt azzal, hogy ez a nagy ívű történeti forrásfeltárást megvalósító kötet voltaképpen csak az 1985 óta folytatott jelenkutatása előtanulmányának, egyfajta történeti jellegű bevezetőjének tekinthető, és hogy ezt a munkáját a későbbiekben be kell fejeznie.

A most, 2020-ban befejezett új munkája, a jelen értekezése alapvetően a csíksomlyói nagy pünkösdi rituális dráma néprajzi-antropológiai elemzését valósítja meg az 1989-es romániai rendszerváltás utáni korszak első felére vonatkozóan. Ezt az elemzést a szerző egészen tág kontextusban végzi el. A dolgozat egyfelől nemcsak magáról a búcsúról, hanem a kegyhelyről is szól, továbbá az elemzés, illetve az ennek alapjául szolgáló tudományos kutatás a búcsúval, valamint a kegyhellyel kapcsolatos nem kifejezetten népi (pl. egyházszervezeti, tágabb társadalmi, politikai stb.) jelenségekre is kiterjed, tehát mindazokra a kontextuális körülményekre, amelyek a vizsgált jelenség szempontjából valamilyen vonatkozásban jelentőséggel bírnak. A szöveget olvasva néha úgy tűnik számunkra, hogy a csíksomlyói vallásos esemény kontextusának bemutatásakor a szerző túl messzire megy, hiszen az analitikus elemzés során az erdélyi magyarság egyháztörténetének, társadalomtörténetének, sőt politikatörténetének legfontosabb eseményeit, demográfiai és gazdasági viszonyait is

megvilágítja meg. De az értekezés egy-egy elemző fejezetének elolvasása után mégis úgy érezzük, hogy mindezeknek a „távoli” összefüggéseknek bemutatására valóban szükség volt az elemzett korszak és a benne lezajlott vallásos jelenség megértéséhez, a kép csak ebben a tágabb keretben lehet igazán teljes. Ezért úgy vélem, az értekezésben a szerző indokoltan teszi elemzés tárgyává a csíksomlyói búcsújárás a népi vallásosságon kívül eső dimenzióit. Ilyen dimenziók például: Csíksomlyó teljes művelődéstörténete, a kegyhely történetét meghatározó egyháztörténet, liturgiátörténet, vallásos mentalitástörténet, építészettörténet stb. Két idevágó, a fenti megállapítást „igazoló” jellegű példa: a) A szerző a templomépítés korában (19. század eleje) vizsgálja a ferencesek és a világi elit megromlott viszonyát, ami magyarázhatja a templomépítés és -berendezés elodázását. b) Jó érzékkel mutat rá arra, hogy a kommunizmus korszakában Kelet-Európában megőrződött egy „hagyományos mintázatú” vallásgyakorlás, ide kevésbé hatol be a szekularizáció. (75. old. et passim)

Az értekezés egészét tekintve legalább ennyire fontos az is, hogy a szerző ugyancsak tágan, lazán értelmezi a vizsgálat időhatárait. Az értekezés legelmélyültebb elemző részei ugyan az 1990 utáni búcsújárási gyakorlatról szólnak, de a szerző nagyon helyesen teszi, amikor ennek az elemző résznek mintegy csak a bevezetőjeként – de ugyancsak eredeti kutatás és forrásfeltárás alapján! – több mint 50 oldalnyi terjedelemben részletesen megírja az 1949–1989 közötti időszak, a kommunista diktatúra Csíksomlyóhoz köthető vallásgyakorlásának, sőt rejtett búcsújárási gyakorlatának történetét is (III. rész, 65–117. old.). Az értekezésnek ez a része ugyancsak abszolút novum, valódi hiánypótló tudományos eredmény a magyar vallási néprajzi kutatásokban. Továbbá nagyon helyesen cselekszik akkor is, amikor az értekezés ezt megelőző részében (*A múlt emlékei ma*, II. rész, 33–64. old.) összefoglalja a még régebbi múltnak azt az örökségét is, amely ma is élő módon meghatározza a jelenkori vallásos gyakorlatot. Kétségtelen ugyanis, hogy a búcsú mai tér- és időhasználata, rituális rendje, a szimbolikus tárgyi világ közösségi értelmezése ebben a régi kultikus gyakorlatban gyökerezik, tehát az ezt bemutató fejezetnek beillesztése a jelen dolgozatba még akkor is messzemenően indokolt, ha ez az ugyancsak „bevezető” jellegűnek minősíthető fejezet nagy mértékben alapoz a szerző már korábban elvégzett és korábbi könyvében már gazdag forrásadatolással közzétett történeti jellegű alapkutatásaira.

Az értekezés szerzője ugyanilyen képlékenyen, azaz kevésbé mereven értelmezi a kutatás felső időhatárát is. Az értekezés voltaképpen a már „elmúlt jelent”, azaz közvetlenül a rendszerváltást követő évtizedet, a változás ekkor megfigyelhető mibenlétét vizsgálja a legelmélyültebben. A szerző legintenzívebb terepmunkája is ehhez az időszakhoz kapcsolódik, azaz az értekezésnek már nem tárgya az új mediális viszonyok között a legújabb korban – nagy

vonalakban az új évezred második évtizedében megfigyelhető – teljesen megváltozott búcsújárási gyakorlat bemutatása. Mohay Tamás miközben egy több évtizedes alap kutatás eredményét teszi le elének, szerényen fogalmaz, amikor munkáját így helyezi el a nagy történelmi idő távlatában: „Az 1990-es években végbement változások (tehát a voltaképpeni vizsgálati tárgy! – T. V. megj.) csak kezdetét jelentették annak, ami később szélesebb sodrásban kibontakozott.” (15. old.)

A disszertáció szerkezete

Az értekezés összesen 516 oldalt tesz ki, ezen belül a főszöveg 321 oldal terjedelmű, amely öt nagy elemző fejezetre tagolódik, amelyeken belül az egyes alfejezetek mind egy-egy jól meghatározott vizsgálati szempont szerint szerveződnek. Az értekezés a szokott módon a kutatási célok, források, módszerek bemutatásával indul (*Bevezetés*, I. rész, 7–32. old), ezt pedig a fentebb már említett két történelmi rész követi (*A múlt emlékei ma*. II. rész, 33–64. old.; *A félmúlt emlékezete. 1949–1989*. III. rész, 65–117. old.), majd az 1990 utáni búcsújárási gyakorlat bemutatása következik több mint 100 oldalnyi terjedelemben (*A búcsújárás újjáéledése 1989 után*. IV. rész, 118–224. old.), míg végül az utolsó rész a változás mibenlétét igyekszik feltárni néhány releváns elemzési szempont (pl. a kegyhelyhez való profán viszonyulási módok, a nemzeti ideológia megjelenése a kegyhelyen, az új mediális viszonyok, az örökségésítés körüli kérdések stb.) szerint (*Új hangsúlyok, változó dimenziók*. V. rész, 225–315. old.)

Az összegzés, a könyvészeti- és sajtóhivatkozások, adatközlői mutatók és névjegyzék után az értekezés mellékletei következnek. Hangsúlyozni kívánom, hogy ennek a komoly levéltári kutatómunkán és egyéb forrásfeltáráson alapuló mellékleti résznek a forrásértéke nagyon jelentős. Például a laboriferek életrajzi adatolása (ezt egy korábbi közleménye alapján szerkeszti újjá), a kegyhely a basilica minor címének elnyeréséért tett javaslat (Boros Fortunát provinciális 1943-as indítványa), Márton Áron püspök erdélyi ferencrendi szerzetesekkel kapcsolatos levelezésének közzététele a Gyulafehérvári Érseki Levéltár forrásai alapján, a P. Daczó Árpád Lukács feljegyzéseinek, beszámolóinak, levelezésének közzététele, több ritka, nehezen hozzá férhető sajtókiadvány szövegének itteni újraközlése, a csíksomlyói ferences *Historia Domus* bejegyzéseinek közreadása a búcsú szervezésére vonatkozóan, a ferences nyilvántartások közreadása a búcsúra érkezett csoportokról – mind-mind olyan dokumentumok, amelyek nagy érdeklődésre tarthatnak számot, és további kutatások alapjául is szolgálhatnak.

Az értekezés mellékletének számító hatalmas, 434 darab archív (analóg) és recens (jobbára digitális) darabból álló fényképkorpusz ugyancsak egy jól megtervezett több évtizedes kutatómunka eredménye, és nem illusztratív jellegű, hanem az értekezés egészét tekintve is funkcionális: a szerző az értekezés főszövegében erre a vizuális adatbázisra folyamatosan hivatkozik.

A kutatás forrásai

A fenti tág értelmezéseknek megfelelően a kutatás források is széles körűek. A disszertáció maga egyetlen hatalmas forrásfeltárás, amelynek alapján a szerző több száz oldalon át nyújt átfogó képet a csíksomlyói kegyhely életéről.

A kutatás fő módszere a folyamatos résztvevő megfigyelés 1990-től kezdve mintegy tíz éven át és ezt követően is máig tartó intenzív jelenlét a terepen (olykor nem kifejezetten kutatói minőségben). A terepkutatásnak erre a módszerére találóan és joggal alkalmazza a „hosszú távú megfigyelés” (14. old.) vagy a „hosszú távú terepmunka” (16. old.) terminusokat.

A megfigyelés természetes módon egészül ki az interjúkészítéssel. Az interjúalanyok széles köréről (mind társadalmi, mind földrajzi értelemben) és impozáns mennyiségi mutatóiról az értekezés mellékletéből tájékozódhatunk.

A megfigyelés és az interjúkészítés módszere továbbá kiegészül az ugyancsak forrásértékű sajtó feltárásával és elemzésével is. Az évek során Mohay Tamás hatalmas, eddig jobbára ismeretlen sajtóanyagot tekintett át, ezekről az értekezés végén pontos mutatót találunk. Ennek a forrásnak a felhasználása, kiaknázása már a 2009-ben megjelent könyvének is nagy erénye volt, hiszen a sajtó alapján a vallásos néprajzi jelenségnek olyan vonatkozásait sikerült bemutatnia, amelyek a „klasszikus” néprajzkutatói módszerekkel (megfigyelés, interjú) nem lettek volna feltárhatók, adatolhatók.

Az általa alkalmazott komplex forráshasználat általában nagyszerű összképet eredményez egy-egy történeti korszakról, és bizonyos esetekben különösen szerencsés. Például az 1949–1989 közötti időszak (III. 3. fejezet) esetében a jelenkortörténet történeti munkái és különféle írott források alapján jó érzékkel vázolja fel a korszak fontos politikai háttéreseeményeit, majd az így leírt kontextusban elhelyezi a népi emlékezet interjúit is. Így nagyon meggyőző, hiteles képet kapunk az egész korszak csíksomlyói vallásgyakorlásáról, ráadásul épp egy olyan történelmi időszakban, amelyre vonatkozóan alig rendelkezünk – jobbára csak – szórványos adatokkal.

Itt, a forrásokat értékelve jegyzem meg, hogy az értekezés nagy értéke az is, hogy teljes körűen számba veszi és kritikailag értékeli a csíksomlyói búcsúra és a kegyhelyre vonatkozó

szakirodalmat is. A szerző a búcsújárás és a kegyhelytörténet témáját tág társadalomtörténeti kontextusba helyezi (lásd előbb), és ezt a megközelítést egy ugyancsak tág szakirodalommal is megalapozza. A disszertáció bevezetőjének egyik része voltaképpen egy annotált bibliográfia, amely a maga nemében ugyancsak hiánypótló, hiszen a publikációk nagy száma, műfajilag heterogén jellege, a szerzők intézményi hovatartozásainak különbözősége miatt mindeddig nem volt pontos rálátásunk a kérdéskör szakirodalmára sem.

Az elemzés módszere

A fent ismertetett komplex forráshasználatot az indokolja, hogy az 1989 utáni búcsúk rendkívül összetett jelenségek, a közösségi rituális eseményeket nagyon sok, egymással is összefüggő, egymás függvényében is változó tényező együttes összjátéka határozza meg. Ezért a róla szóló reflexiónak (értsd: a jelen disszertációnak) is a szintetikus jelleg bemutatására kell törekednie, az értekezés célja csak az lehet, hogy erről a bonyolult összetettségről lehetőleg teljes képet kapjunk. Ez viszont csak analitikusan történhet, azaz az eseményeket meghatározó döntő tényezők bemutatásával és a közöttük lévő összefüggések feltárásával. Ezért a disszertáció fő módszere az ún. „összehangolt együttes (multi focal) megfigyelés”, amelyet a szerző mindenekelőtt az 1990–2000 közötti ún. „elmúlt jelen” vagy a még korábbi, 1949–1989 közötti „félmúlt” időszakainak elemzése során érvényesít a leghangsúlyosabban. Erről írja: „Módszerünk kissé hasonlít ahhoz, mint amikor valaki egy sokszólamú zenemű, akár egy fúga, akár egy annál nagyobb szabású forma partitúráját olvassa: belső hallásával egyszerre kell követnie az egyes szólamokat, ugyanakkor az egész összhangzását is, és a kettő szétválaszthatatlanul összetartozik. Közben arra is figyelni kell, hogy melyik szólamban hallatszik a főtéma, a melléktéma, és melyek a kísérő jellegűek, melyik hova modulál, vált tempót.” (118. old.) A metafora kétségtávolan találó, hiszen a lényegét, a szintetikus jellegre való odafigyelést és az egyidejűségek tiszteletben tartásának imperatívuszát fogalmazza meg a tudományos kutatás számára. Csakhogy a „tisztá” fogalmi gondolkodással operáló tudományos világban mindez másként valósul meg, mint egy zeneműben. A tudományos módszertan első lényeges mozzanata az analitikus elemzés adekvát szempontjainak megtalálása, amellyel az 1990–2000 közötti „változás”, az „átmenet” jelensége megragadható. A disszertáció korszakot elemző IV. része például ennek megfelelően bemutatja a búcsút szervező személyiségeket, az ún. „professzionális specialistákat” (1), majd a búcsú forgatókönyvét keretbe helyező időszerkezetet (2), a búcsú rituális drámájának térszerkezetét, vagyis a dráma „színpadát” (3), majd végül a résztvevők, azaz a búcsújáró csoportok (4) bemutatása következik. Az analízis során szétszedi és ezzel a szöveget olvasó számára világosan követhetővé teszi a nagyon

összetett tárgyat, azt a jelenséget, amellyel maga a kutató is egy „multifokális” élmény keretében találkozott.

Az analitikus elemzés szempontjainak adekvát megválasztása kétségkívül döntő jelentőségű az eredményesség szempontjából. Úgy vélem, a szerző az egész értekezést tekintve helyesen oldja meg ezt a feladatot is. Nagyon releváns megkülönböztetésnek vélem például a *centrális idő* és a *perifériális idő* megkülönböztetését az 1990 utáni búcsúk nagy rituális drámájában. „Ez a rituális, liturgikus cselekedetek ideje, ami megvalósulhat egyéni, csoportos és nagyobb, tömegeket átfogó módon is. Ehhez képest perifériális idő az, amikor főként a hétköznapi tevékenységek, valamint – egyfajta felfokozott nyitottság állapotában – intenzív emberi találkozások zajlanak ismerősök és ismeretlenek között.” (149. old.) Úgy vélem, ez a distinkció lehetőséget nyújt arra, hogy a kutató megragadja a nagy hagyományos rituális dráma szerkezetének felbomlását a modernitás körülményei között. Épp a vizsgált, 1990-nel kezdődő időszakban vált nyilvánvalóvá ugyanis, hogy a „centrális liturgikus ideje” és „centrális terei” mellett olyan „perifériálisnak” nevezhető tér- és időszegmensekkel kell számolni, amelyek megbontják a teljes nagy esemény hagyományos rituális szerkezetét. Ilyen perifériális – vallásos vagy profán tartalmakkal rendelkező – terek és idők a hagyományos búcsúban is voltak, de az 1990-től újjászervezett búcsúban a periferialitás egyre hangsúlyosabbá vált, és a búcsú egyetlen hatalmas karneváli jelenséggé változott. A búcsú hagyományos terének 1993-ban történt átszervezésével – értelmezésemben a szervezők kénytelen-kelletlen megnyitották a kaput a karneváli felfordulás előtt. Mohay Tamás helyesen látja, hogy a „perifériákon” egymástól többé-kevésbé párhuzamos események zajlanak, vagyis a résztvevők egyetlen nagy karneváli spektákulum résztvevői („a búcsú napjaiban a legtöbben sok olyan emberre láthatnak rá, aki éppen valami egészen mást csinál” – 150. old.) A búcsú hagyományos cselekvéssora megszűnt, már nem a néprajzkutatás által jól-rosszul leírt nagy Victor Turner-i rituális drámával állunk szemben, hanem egy karneváli spektákulummal, amelyben a vizualitás és általában az új médiumok hangsúlyos jelenléte dominál.

A dolgozat utolsó harmada (V. rész: *Új hangsúlyok, változó dimenziók*) a búcsújárás gyökeresen megváltozott új arculatának bemutatására fókuszál. A *Zarándokok és turisták* alfejezetben elemzi a búcsúhoz való új viszonyulási lehetőségeket, azoknak a magatartását, akiket nem az ünnep szakrális dimenziója vonz a kegyhelyre (pl. turizmus, politikai reprezentációk, a búcsúhoz társult egyéb kulturális rendezvények [Ezer Székely Leány fesztivál, passióelőadások, rockopera stb.]). Ennek a vizsgálati témának már gazdag nemzetközi és magyar irodalma van, de a szerzőnek épp a munkájára jellemző alapos forrásfeltárás, adathalmazás és az adatok árnyalt, több szempontú értelmezése révén ezen a

területen is sikerül újat hoznia. A vallási néprajzi szakirodalomból jól ismert elméleti problematikát, fogalmakat (pl. élményközösség, rítusközösség, az *ott lenni* és *jelen lenni* dichotómiája stb.) a disszertáció konkrét, különböző magyarországi csoportok (Szentendre–Izbég, Gödöllő, Győri Egyházmegye) „búcsús” útjainak esetelemzéseivel világítja meg, illetve helyezi saját kontextusba. Például a korábbi vallási néprajzi szakirodalomból mindmáig hiányzott a magyarországi vendégeket fogadó székely családok, intézmények és az anyaországi (vagy épp szlovákiai) csoportok viszonyának árnyalt, több szempontú bemutatása. (Korábban erre csak Vass Erika tett kísérletet a gyimesiek vonatkozásában egy PhD-dolgozat majd könyv keretében.) Ezeket a helyzeteket, például a testvértelépülések egymáshoz való viszonyát Mohay Tamás több éven át tudatosan figyelte, interjúkat, fényképeket készített, dokumentumokat gyűjtött, és így esetelemzése ezen a területen is meggyőzőek és újszerűek.

Ugyancsak a búcsú arculatának új – de ugyanakkor mély és ma is aktivizálódó történelmi gyökerekkel – rendelkezőt dimenziójához tartozik a búcsú nemzeti jellegének érvényesülése az 1990 utáni helyzetben. A disszertáció körültekintő fogalmi apparátussal közeledik ehhez a kérdéshez, amellyel a csíksomlyói sajátos helyzetet egyszersmind európai és Kárpát-medencei kontextusba is helyezi (V.2. alfejezet). Ezt követően az erre vonatkoztatható események rítuselemzését valósítja meg (kik a résztvevők?, mit tesznek? mi a rítusok tömeghatása? stb.), és itt kerül sor a búcsún elhangzott szentbeszédek és egyéb megnyilvánulások (pl. sajtó, kiadványok, rendezői instrukciók stb.) kontextuális és pragmatikai elemzésére is. A magyar nemzeti szimbólumok búcsúban – és általában a kegyhelyen – való jelenlétének történeti bemutatása és a mai rítusokban való jelenlétüknek elemzése a szokott alapossággal, megbízható adatolással történik.

A disszertáció egyik utolsó fejezete a csíksomlyói búcsúra mint médiaeseményre tekint. A több éven történt alapos és éles szemmel megvalósított megfigyelések, az idevágó interjúrészletek, fényképek stb., valamint a kutató időnkénti aktív személyes jelenléte ezekben a médiaeseményekben, nagyon jó kiindulópontot, forrásadatbázist jelentenek a búcsú új mediális viszonyainak elemzéséhez. A disszertáció ezen a ponton nemcsak a búcsús esemény médiareprezentációit, a róla szóló jellemző médiadiskurzusokat (írott sajtó, televízió) elemzi és tekinti át történetileg az 1990 után új korszak vonatkozásában (az 1949 előtti időkre nézve a szerző ezt a 2009-ben megjelent könyvében már megvalósította!), hanem a média „látószögeinek” felvillantása mellett azt is vizsgálja, hogy korunk új médiumai (mobiltelefon, az internet világában létrejött prosumer kultúra, a tévé és az internetes honlapok látványvilága stb.) napjainkban hogyan alakítják át magát a vizsgált eseményt. Ez az átalakulási” folyamat már a vizsgált 1990-es években, azaz még az „elmúlt jelenben” elkezdődött, de igazán

meghatározóvá és tömegjellegűvé csak a 2010-es években és főleg napjainkban vált. A disszertáció jól problematizálja az új mediális viszonyok összehatását vizsgáló jelenbeli és jövőbeli tudományos kutatások legrelevánsabb lehetséges szempontjait, de ennek a legújabb korszaknak az elmélyült elemzése már kívül esik a disszertáció vizsgálati körén. Meggyőződésem, hogy ilyen jellegű további kutatásokra, újabb doktori dolgozatokra Csíksomlyó vonatkozásában is számíthatunk. A fejezet – elméleti és módszertani jelentőségén túl – rendkívül fontos a tekintetben is, hogy benne a szerző alapos adatgyűjtésre alapozva, kimerítően és pontos adatolással számba veszi az 1990 utáni korszak médiareprezentációit a csíksomlyói kegyhely és a pünkösdi búcsú vonatkozásában. Ezekre a reprezentációkra mostanig nem volt ilyen kimerítő és jól rendszerezett rálátásunk.

A neopogány kultuszok kegyhelyen való jelenlétével ugyancsak 1990 után – és évről évre egyre hangsúlyosabban – kell számolni (ún. „Babba Mária”, pünkösdi hajnali napkultusz, egyéb mágikus-vallásos jelenségek). A disszertáció ugyanebben az „új dimenziókról” szóló V. részben mutatja benne ezeknek a kultuszformáknak a kegyhelyen való jelenlétét. A szerző nagyon jó érzékkel, adekvát vizsgálati szempontokkal mutat rá a kapcsolódási pontokra a helyi katolicizmushoz (pl. archaikus vallásos képzetek és hiedelemvilág, a ferencesek természetkultusza stb.), és ily módon történeti vonatkozásban is meggyőzően magyarázza meg ezt a szokatlannak tűnő, de voltaképpen Csíksomlyó kapcsán jól érthető vallásos szinkretizmust. A neopogány kultuszformák, képzetek elemzése azért is fontos, mert lehetőséget ad arra is, hogy megvilágítsa a kényes helyzetben lévő egyház viszonyulását ehhez a jelenséghez és felvesse a hivatalos és népi vallásosság viszonyának sokat vitatott kérdését, valamint arra is, hogy kutatási eredményeinek ezt a részét más, aktuálisan zajló magyar kutatásokba integrálja (pl. a szegedi Povedák István és köre).

A dolgozatnak több olyan fejezete/alfejezete is van, amelyik megfigyelésen alapuló esettanulmányként is felfoghatók. Ilyenek például egyes keresztalják búcsús útjainak leírásai (Csíkszentgyörgy–Csíkbánkfalva, Csíkszentmihály–Ajnád, Csíkszentdomokos, Gyergyószárhegy) a „*Régi búcsújáró csoportok*” című alfejezetben (IV. 5.). Az ilyen részeket olvasva valóban érvényesnek érezzük Polányi Mihály 1994-es elméletét az értekezésre vonatkozóan, amelyet a szerző az értekezés elején, a 19–20. oldalon ismertetett: a személyes részvétel alapvető fontosságú minden megértési aktusban, személyes elem nem csorbítja a tudás realitását, sőt a tudományos kutatás személyes jellege egyenesen kívánatos, a kutató a tudományos igazság mellett így is lehet elkötelezett. Mohay Tamás munkája során igyekezett tudatosan ilyen típusú személyessége törekedni. Voltaképpen kettős identitással volt jelen a

terepen: egyfelől mint valódi résztvevő (pl. mint vallásos meggyőződésű és a terepen is ennek megfelelően ritualizáltan cselekvő ember) és ugyanakkor mint igényes kutató.

A terepmunka és az elemzés módszere kapcsán ezen a helyen fogalmazok meg néhány kisebb jelentőségű, csak részletkérdéseket érintő észrevételt, javaslatot:

- Az értekezés több pontján a szerzőnek döntenie kell arról, hogy mit, mennyit és hogyan vesz át a korábbi kötetében már megjelent történeti kutatásaiból. Ez kétségkívül nehéz kérdés, hiszen – amint ezt már megállapítottuk – mindenképpen indokolt legalább fő vonalaiban ismertetni az elemzett jelenségre vonatkozó előzményeket és ebben a kontextusban újra közölni a legfontosabb vagy korábban nem közölt/nem ismert történeti történeti-művelődéstörténeti adatokat. De e tekintetben néhol következtetlenségeket látok a szövegben. Például: a négy kápolna közül hármat bemutat, a negyedik (Nepomuki Szent János) pedig elmarad. Vagy egy másik: a templom hátsó részén elhelyezett 10 emléktábla közül kettőnek a szövegét lábjegyzetben megadja (63. old.), a többi viszont elmarad. Ugyanitt talán érdemes volna Mikes Kelemen epitáfiumáról is említést tenni, ugyanis a székelyek Csíksomlyón meghalt katolikus generálisa támogatta a somlyói és esztelneki ferenceseket a 17. század végén, és a templomba temették el. (Tüdös S. Kinga elemezte a végrendeletét és írta le a temetési szertartást: *Acta Siculica* 2008. Online: https://www.szm.ro/acta2008/295_308_tudos.pdf)

- Fazakas János miniszter nagyszerű politikus volt, a magyar jogvédelem elkötelezett híve. Az 1968-as nyitás, politikai konjunktúra közepette ő maga kezdeményezte a csíksomlyói kegyhely felértékelését és „barokk műemlékegyüttes” címén annak védelmét, turisztikai célponttá tételét. A ferences atya csak tájékoztatta arról, amire a miniszternek valóban szüksége volt, de nem történt semmiféle „csőbe húzás” a részéről (83. old.).

- A diktatúrabeli lelkipásztori munkáról szóló alfejezetet (87. old et passim) javaslom kiegészíteni Pál József Csaba temesvári püspök visszaemlékezéseivel, akire gyermekkorában nagy hatást tett P. Daczó Árpád Lukács somlyói ferences barát. In: Huszár Andrea Magdolna – Magyar Zoltán: 2021 „*Ott, ahol a szeretet születik...*” Daczó Árpád Lukács 100. Ünnepi írások. Visegrád, Tündér Ilona Népmese Egyesület, 82 p.

- Amerikában Youngstown-ban „1948-ban egy Erdélyből menekült ferences, Kukla Tarziciusz volt a plébánia vezetője” (92). Nem menekült: küldték Amerikába, sőt sokkal korábban. P. Kukla Tarziciusz rendje utasítására még moldvai missziózása évében, 1929 nyarán Amerikába hajózott, és az erdélyi ferencesek ottani kusstódiájában vállalt szerepet. Később 1941-ben Clevelandban a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* című lap szerkesztője lett. (Lásd: P. Benedek Fidél: *Az erdélyi ferences rendtartomány*. I–II. Kolozsvár, 2002. II. 334.)

- Az 1940-es magyar országzászló-talapzat 2010-ben történt lebontásának (részben online) sajtóadatai kimaradtak hátul hivatkozott sajtóközleményekből. Ezért a főszövegben a 127. oldalon sincs ezekre hivatkozás (lásd: „a lebontás kisebb közfelháborodást keltett”). A kényes talapzat-ügy jelzésértékű szimbolikus jelentőségű volt, ugyanis ráirányította a figyelmet arra, hogy az „egyetemes” (katolikus) egyház számára problematikus a kegyhely és a búcsú magyar nemzeti jellegének kezelése. A dolgozatban az V.2. alfejezet tárgyalja a búcsú nemzeti jellegének kérdését. Ebben a

fejezetben jól elhelyezhető lenne az országzászló-talapzat lebontását követő internetes sajtóvisszhang elemzése.

- A Székely László-hagyatékra vonatkozó jegyzet (539. jegyz, 150. old.) kiegészítéseként: Székely László a búcsúról az *Áldásos esztendő* című kéziratában ír, de csak néhány oldalt, kitérve a búcsú történetére is. (109–115. old.) Vélhetően ez a szöveg jelent meg a *Csíki áhítat* című, hivatkozott kötetében is.

- A 82. oldalon megjegyzi, hogy egyik 1968-ban létrehozott székely megének „sem volt történelmi előzménye”. Kovászna megye területe nagyjából egybeesett a korábbi, 1876 óta létező Háromszék vármegyével.

- A P. Daczó Árpád-Lukács naplóiból megjelentett kötetéről (Kozma 2013) írja, hogy „forrásértéke igen becses” (75. old.). Ez kétségtelenül igaz, de a szerkesztés szakmaiatlansága felett mégsem lehet szemet hunyni. Annál is inkább, mert erről maga Mohay Tamás jelentetett meg igen helytálló kritikai értékelést (Erdélyi Múzeum, 2018.2.). Az eredeti napló a KJNT archívumában kutatható.

- „A kegyhely kitüntetett tárgya a *laborium* (népiesen *labarum*).” (45. old.) Épp fordítva áll a dolog. Népiesen: *labórium*. Eszerint az eredeti latin is ez volt (*laborium* = római uralkodói jelvény, zászló), tehát a népnyelv ezt ugyanebben az alakban vette át.

- Helyesen állapítja meg, hogy helyben nem használják a *keresztaljai*, *keresztaljak* szavakat. (192. old., 614. jegyz.) Ezek valóban csak a köznyelvben (sajtó, néprajzi szakirodalom stb.) fordulnak elő. A megfelelő szavak a helyi tájnyelvben: *keresztjei* (az első kettő) és *kereszttek*. Például: „a kászoniak/gyimesiek/gyergyaiak stb. keresztjei”; „a kászoni/gyimesi/gyergyai stb. kereszttek”.

Nyelvhasználat, formai kérdések

Az értekezés formai és nyelvi vonatkozásban megfelel egy akadémiai doktori értekezés minden követelményének. A dolgozat jól szerkesztett, a gondolatvezetés célratoró, jól követhető, és a szerző által használt tudományos nyelvezet is szakszerű, megfelelő. A szerző a használt fogalmakat mindig világosan meghatározza, és az elemzés során azokat adekvát módon, helyesen alkalmazza.

Javaslat az értekezés elfogadására

A Mohay Tamás által elvégzett kutatást és eredményeinek összefoglalását az teszi messzemenően indokolttá, hogy a magyar nemzeti kegyhelynek is minősíthető Csíksomlyó és az itt zajló nagy pünkösdi rituális esemény vonatkozásában mindezidáig nem rendelkezünk ilyen teljes körű forrásfeltárással és monografikus igényű tudományos bemutatással. A szerző több évtizedes következetes munkával, gyakorlatilag tudományos életműve legkiemelkedőbb részével valósította meg ezt a célját, és zárta le a jelen monumentális kéziratot. Ilyen monográfiánk egyetlen magyar búcsújáróhelyről sincs, ezért megjelentetése is messzemenően

indokolt. Úgy vélem, a kegyhely teljes történetére kiterjedő impozáns forrásfeltárás és a vizsgálati korszakra vonatkozó teljes körű bemutatás az értekezés legfőbb tudományos értéke.

Az értekezésben a szerzőnek egy körültekintően részletes, elméletileg jól megalapozott elemzés révén sikerült feltárnia és elmélyülten leírnia egy bonyolult, korábban nem kellőképpen ismert kulturális jelenségeket és ugyanakkor új tudományos eredményeket is megfogalmaznia.

A fentiek alapján javaslom az értekezés nyilvános vitára való bocsátását és az akadémiai doktori cím odaítélését a jelölt számára.

Kolozsvár, 2021. július 7.

Dr. Tánczos Vilmos habilitált egyetemi tanár
Kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Magyar Néprajz és Antropológia Intézet
400038 Kolozsvár, Horea út, 31.
E-mail: *tanczosvilmos@yahoo.com*
Tel.: 00-40-264-590051, 00-40-726-004986